

Надія Ковальчук
(Рівне)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КАЛЕНДАРНІЙ ЗВИЧАЄВО- ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ ПОЛІЩУКІВ (за польовими етнографічними матеріалами Рівненського Полісся)

Виникнувши в глибоку давнину, народна календарна обрядовість протягом багатьох століть виступала дієвим компонентом і своєрідним оберегом у системі духовного життя спільноти, одним із важливих засобів трансмісії культури, ефективним комунікативним засобом, будучи водночас своєрідним непорушним законом буття, його моральною і духовною підосною. Як вияв традиційного народного розуміння світобудови, циклів природи і людського життя, власне календарна обрядовість містить чи не найбільше матеріалу для реконструкції закономірностей етнокультурного розвитку.

На етапі становлення і розвитку незалежної України, незважаючи на демократизацію суспільства, відхід від соціалістичних принципів господарювання (ліквідація колгоспів, приватизація землі і повернення до одноосібних форм сільського господарства), а також націленість державної політики на етнокультурне відродження нації, спостерігається неухильна тенденція до продовження і поглиблення трансформаційних процесів у сфері автентичної обрядовості, які розпочалися у попередні десятиліття. Ці явища пов'язані з новітніми чинниками, які є проявом загальносвітових тенденцій розвитку сучасного суспільства.

Говорячи про народну обрядотворчість, необхідно наголосити, що вона розглядається нами як видова і складова категорії «традиція», у понятті котрої втілена система духовних, економічних і екологічних складових організації життєдіяльності певної групи. Традиція як історична пам'ять – неодмінна умова не тільки існування культури, але і її розвитку, навіть у випадку створення якісно нової культури. Відома українська дослідниця трансформаційних процесів у народній культурі С. Грица стверджує, що саме на традицію «орієнтується будь-яка новація». І додає: «Є в ній вічні канонізовані засади, які,

однак, не можуть бути незмінними, бо існують в стані постійної трансформації, в якій задіяні мільйони її передавачів, котрі, дотримуючись традиції, постійно застосовують її до нової ситуації»¹.

Не раз до проблеми традиційності в культурі звертався М. Драгоманов, розглядаючи її як основу для безперервного, сталого і поступального суспільного розвитку. Водночас він рішуче відкидав консерватизм, виключав незмінність традицій, засуджуючи фальшиве трактування останніх. Проголошуючи необхідність збереження і підтримки народних звичаїв та добре розуміючи їх взаємозв'язок із способами народного господарювання, вчений застерігав відносно інтегрування традиційно-народних цінностей у суспільно-політичне, а також культурне життя без урахування здобутків цивілізації².

Еволюцію календарних звичаїв та обрядів у контексті структурно-знакового аналізу народної творчості розглядали, наприклад, і відомі російські вчені М. Толстой і С. Толстая. Дослідники особливу увагу звертали на наявність для обрядових трансформацій внутрішніх механізмів³. Студював чинники внутрішнього характеру, які впливають на єдність форми і змісту обрядодії, інший етнограф – С. О. Арутюнов⁴.

Варто підкреслити, що проблема традиції та трансформації у народній культурі в етнологічній літературі висвітлювалася різнобічно. Так, до тематики обрядових трансформацій зверталися у своїх працях С. Грица («Трансмісія фольклорної традиції»), Н. Гаврилюк («Картографирование явлений духовной культуры. По материалам родильной обрядности украинцев»), Г. Пашкова («Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся. На матеріалах весільної обрядовості»). Безпосередньо на матеріалі календарної обрядовості студювали її Ю. Климець («Купальська обрядовість на Україні»), О. Курочкін («Новорічні свята укра-

інців: традиції і сучасність», «Українські новорічні традиції (проблеми реконструкції...)», «Українці в сім'ї європейській. Звичаї, обряди, свята») та ін. Ці праці значною мірою розкривають трансформації української обрядовості, пов'язані з урядовою політикою в сфері соціально-економічних і політичних перетворень, інноваційні процеси в народній культурі, пов'язані з перебудовою традиційного селянського побуту, взаємозв'язок з релігійними традиціями тощо.

Теоретичні дослідження з означеної проблеми здійснювали К. Чистов («Традиции и вариативность»), С. Арутюнов («Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность»), М. Толстой та С. Толстая («О вторичной функции обрядового символа»). Питання традиції та імпровізації розглядає П. Багатирич у статтях «Активно-коллективные, пассивно-коллективные, продуктивные и непродуктивные факты», «Традиция и импровизация в народном творчестве» та ін. Однак проблематика обрядових трансформацій у конкретних регіональних умовах з урахуванням геопсихічних та геополітичних змін вимагає подальшого вивчення.

Особливо яскраво трансформаційні процеси простежуються в наш час в одному з північних історико-етнографічних регіонів України – Українському Поліссі, де у пасивному чи активному побутуванні збереглося чимало архаїчних явищ або їх рудиментів у сфері календарної звичаєво-обрядової культури. Особливим статусом у згаданому регіоні наділена територія Рівненського Полісся – перехідна (порубіжна) зона між Західним та Середнім (Центральним) Поліссям, яка відзначається поліморфізмом етнокультурних явищ і відкриває широкі можливості для порівняльного аналізу.

Зібрані польові етнографічні матеріали з-поміж основних проявів трансформації календарних звичаїв та обрядів найяскравіше ілюструють нівеляцію локальних (ареальних) особливостей обрядових явищ. Так, посилення впливу глобалізаційних процесів у всіх сферах життєдіяльності, тенденція до єдиного типу світової економіки, виробничої сфери, етичних норм тощо, а також вплив так званої масової культури, широко пропагованої через засоби масової інформації, зумовлюють формування нових ціннісних орієнтацій у середовищі молодого покоління. До того ж, на відміну від попередніх епох, як слушно підкреслює відомий український

вчений, академік Г. Скрипник, «...взаємодія локальних культур із загальносвітовою нині відбувається поза безпосередніми контактами носіїв цих культур, а частіше в процесі безособового культурного обміну через засоби масової комунікації, економічні, торговельні зв'язки тощо»⁵. У такий спосіб на сучасному етапі відбувається згасання локальної специфіки звичаєво-обрядових явищ під дією зовнішнього фактора. Адже згадані чинники сприяють розповсюдженню обрядових елементів певних ареальних традицій в інших етнографічних регіонах та місцевостях. Не дивно, що у відтворенні традиційних акцій, насамперед у найпопулярніших на кінець ХХ – початок ХХІ ст. святкових комплексах (наприклад, Різдва, Купала), зростає значення як примусової (відтворення забутого), так і навмисної (за наміром) імпровізації. У привнесених у місцеві традиційні обряди елементах підтримується винятково естетично-розважальна функція (наприклад, форми колядування, обрядодій з купальським деревцем та масові купальські гуляння біля вогнищ, імпровізовані вечорниці на Андрія, нетипові приурочені пісні тощо).

Узгодженість календарних звичаїв, обрядів чи їх структурних складових із церковними канонами зі свого боку виявляють трансформаційні процеси, які відбуваються внаслідок впливу конфесійного чинника. Адже у зв'язку із демократизацією суспільства зростає роль церкви у формуванні суспільної свідомості. Одночасно активізувалися на Рівненському Поліссі різні протестантські течії. Намагання в останнє десятиліття відродити церковний рух, відбудова православних храмів, новий етап так званої християнізації поліського краю справляють двоякий вплив на традиційні обрядові явища. З одного боку, церква, яка свого часу набула статусу своєрідного духовного осередку, сприяє збереженню тих традиційних обрядових явищ, які не суперечать християнським канонам. Це сприяє побутуванню таких явищ на суспільному рівні. З іншого боку, православне духовництво продовжує багатовіковий тиск, спрямований на викорінення так званих поганських елементів календарної обрядовості та звичаєвості, які міцно утримувалися на Поліссі в багатьох місцевих традиціях. Безперечно, така боротьба на рівні віри і світогляду впливає на подальший процес диференціації в традиційній календарній культурі і особливо позначається на календарних обрядах поминального, аграрного, скотарського харак-

теру, впливає також на обрядовість «зустрічі весни» та «вигнання зими».

Зокрема, спостерігається тенденція до перенесення обрядових акцій сезонних поминальних дат народного календаря на церковні поминальні суботи. Наприклад, традиційні для досліджуваної території «михайлівські діди» пристосовуються до суботи напередодні свята Дмитра. На очах сучасників відбувається згасання обрядовості Навського Великодня в ареалах її збереження на початку ХХІ ст. (Зарічненський, Дубровицький та Рокитнівський р-ни; далі – Зар., Дуб., Рок.). Скажімо, в одних селах на цей день почала переноситися обрядовість Проводів (сс. Задовже, Заозір'я, Перекаля, Серники Зар.), в інших – місцеві священики, проводячи ритуальні богослужіння на «могицях» вже в день власне Проводів (у неділю), переконують парафіян не відтворювати поминальних обрядодій у четвер Великоднього тижня (сс. Нобель, Сенчиці, Морочне Зар.; Переходичі Рок.): «Наський і тепер є, батюшка каже, що нема, але люди святкують»⁶, «Наський був, але тепер батюшка не виконує його»⁷, «Тепер батюшка не признає»⁸, «Батюшка каже, щоб в четвер не йшли, бо мертві з могілок йдуть, а на Проводи вертаються»⁹, «На Навський Великдень ще до недавніх часів йшли на могілкі, а Проводи стали робить недавно»¹⁰.

Продовжується багатовікове викорінення церквою і купальських традиційних обрядодій: «Купала і цього року палили, але батюшка свариться, каже, що так не можна палить, то лішне»¹¹.

З цих же причин відбувається і зміна календарної приуроченості звичаю пошанування «баби», яка нині в обрядовому контексті виконує роль колишньої «баби-повитухи». Таке пошанування на значній частині Рівненського Полісся (переважно північні райони досліджуваної території) традиційно відбувалося в перший день Великоднього посту (Полоскозуб) і супроводжувалося гулянням і випивкою: «І тепер йдуть до баби, як на Полоскозуб, але тепер зробили раніше, бо батюшка каже, що перші дні посту, що то грих»¹².

Забороняються місцевими священиками і традиційні обрядодії «зустрічі весни», «проводів зими» (на кінець ХХ ст. поширені спорадично), які відбуваються у понеділок чи вівторок після Проводної неділі. Поліщуки жартують з цього приводу: «Батюшка свариться, а ми не слухаємося»¹³. На початку ХХІ ст. елементи згаданих обрядів фіксують-

ся лише в острівному побутованні. Насамперед це виконання приурочених пісень – веснянок, які функціонують в обрядовому контексті (сс. Мочулище, Рудня Дуб.; Старі Коні, Іванчиці Зар.). Однак відтворюються вони вже у період буяння весни з прив'язкою до Провідної неділі і, звичайно, вже не виконують відповідної магічної функції. Частіше веснянки зустрічаються у позаобрядовому контексті, складаючи репертуар творчих колективів.

Отже, в сучасних умовах спостерігається продовження і поглиблення трансформаційних процесів, які розпочалися у попередні десятиліття, як на рівні загальної структури річного календарного циклу, так і на рівні структурних компонентів окремого обряду. Традиційні приурочені пісні, ритуальні предмети замінюються піснями та предметами християнського змісту. Наприклад, непоодинокі випадки, коли, за настановою представників православного духовенства, використання хліба в ритуалі першого вигону худоби на пашу все активніше замінюється ритуальним використанням свяченої верби: «Вже з хлібом товар не виганяють, батюшка каже, що треба з вербиною. А колись нит і яйце клали, щоб худоба переступила...»¹⁴. Подібно і в аграрній обрядовості. Серед ритуальних предметів, наявних в обрядодіях при першому посіві, тепер фігурують окрайчик паски, артус («Хомина паска»), свячена вода. Свячену воду (яка практично у всіх обрядодіях замінює нині так звану непочату воду – першу частку води, взяту до схід сонця) використовують в циклі календарних свят дуже широко. Повсюдно в субрегіоні вдаються до окроплювання худоби свяченою водою. Ця ритуальна дія спрямована на охорону свійських тварин від «вської нечисті» і найчастіше здійснюється під час першого сезонного вигону худоби на пашу та спорадично зустрічається й у контексті так званих рокових свят – Різдва, Нового року, Водохрищ, Купала. Також найчастіше вживаними предметами захисту оселі від природних стихій є символи християнського змісту – викопчений страсною свічкою хрест, освячена гілка верби.

Не у всіх селах нині священики погоджуються освячувати воду в день Стрітіння: «Інше несло чогось святить, я не знаю. Батюшка не вельми, й зара він не хоче як. Є Водохреща – несіте, святіте, а так каже шо, а причом вода? Але інше несе, шось хоче теї води»¹⁵.

Як вдалося дослідити, втрачений вже нині й традиційний народний лік часу. Тепер відлік святкових, постових та поминальних календарних дат пов'язується із офіційними календарями або оголошується священиками. Відтак виходить з ужитку обрядовість свят і присвятків, не поєднаних тісно з церковним календарним роком. Наприклад, «Свято Власія зараз батюшка не обявляє, а колись було»¹⁶. Окрім Власія, до таких дат відносяться і «проводи Пасхи», згаданий попередньо Навський Великдень, Навська Трійця, Переплавна середа, Градова середа: «Ми питали в батюшка, шо то значить “Градова середа”, але вун в книжках не знайшов»¹⁷ тощо.

Звернемо увагу на ряд архаїчних етнокультурних явищ, які на тлі трансформаційних процесів календарної обрядово-звичаєвої культури все ще фіксуються в активному побутуванні на Рівненському Поліссі. Зокрема, поминальні мотиви в обрядовості Різдва (ритуал залишання куті, страв Святвечора і ложок «дідам» – померлим з родини) відносно поширені на Рівненському Поліссі і на початку XXI ст. Спорадично ще зустрічається запрошування «дідів» на вечерю: «Діди, діди, йдіть куті їсти». Також подекуди зафіксовано нами в активному побутуванні у контексті новорічної обрядовості кидання першої ложки куті під стіл. Аграрні та скотарські мотиви продовжують залишатися популярними у новорічній обрядовості. Вони виражаються також у дотримуванні звичаю посівання зерном у хаті вранці на Василя чи звечора напередодні та ритуального частування святковими стравами худоби.

Окрім згаданих обрядодій, побутують і магічні ритуальні акції оберегового значення. Вони, наприклад, наявні в обрядовості Водохрища – обведення крейдою навколо будівель (населені пункти Зар., Дуб., Рок. р-нів). А от ритуальні обходи оселі, хлівів, двору господарями з хлібом та свяченою водою у цей вечір виходять з ужитку, поступаючись місцем освяченню оселі церковними служителями.

В обрядовості свята Юрія, в острівному побутуванні, зберігся ритуальний обхід сходів жита із хлібом (с. Борове Зар.). Спорадично на півночі досліджуваної території натрапляємо на звичай перекидання, качання по землі, по росі чи стерні. За сучасною мотивацією респондентів, можна переконатися – це робиться для забезпечення здоров'я, повернення сили виконавцю ритуальної дії. Щоправда, подібне найчастіше фіксується

у звичаєвості закінчення збору врожаю (зокрема, копання картоплі) і практично вже не побутує в обрядовості свят Юрія, Купала. Автором виявлено стійким ще один атрибут – благовіщенське печиво «буськові лапи» (сс. Задовже, Заозір'я, Острівськ, Нобель Зар.; Зелень Дуб.). Однак повір'я, пов'язані з ним, обрядодія закликання птахів з цим ритуальним печивом, відповідні заклички збереглися тільки у пам'яті старожилів (фіксуються у пасивному побутуванні). Так само відірваним від обрядового змісту є і звичай розпалювання ритуальних вогнів у Зарічненському районі. Це – рудименти обряду «вигнання зими», здійснюваного у календарний термін, відповідний до зафіксованого на 20-ті роки XX ст. (сс. Заозір'я, Старі Коні, Іванчиці Зар.). Однак інших характерних для цього обряду дійств, словесних формул чи приурочених пісень в активному побутуванні виявити не вдалося.

А ось традиційний для досліджуваної території троїцький ритуальний обхід дворів з виконанням обрядових пісень – відроджений обряд «Водіння Куста» – набрав нової популярності. Правда, сьогодні – довільний склад учасників обряду, скорочений термін його виконання. У позаобрядовому контексті кустові пісні та фрагменти обряду нині часто входять до репертуару творчих колективів, сприяючи, таким чином, їх подальшій популяризації. Зазначимо, що в просторово-територіальному відношенні обряд не поширюється за межами відомого ареалу його побутування на початку XX ст.

У Великодньому святковому комплексі також впадає у вічі перевага символів християнського змісту. У багатьох місцевих традиціях і досі є популярним розпалювати ритуальні вогні безпосередньо під час Всеношної та залишати світло в хаті, щоправда, за винятком населених пунктів, в яких проживають переважно протестанти. Побутує і звичай «носити волочильне» у понеділок Великоднього тижня.

Через згасання демонологічних уявлень, зокрема, про русалок, остаточно знівлювалося дотримування заборон Русального тижня. У молодіжному середовищі навіть виникло скептичне ставлення молоді до традиційних переказів про русалок. Нерідко в селах можна спостерігати ряджених русалками в період Русального тижня (у листя, простирадла тощо), аби налякати односельців. Перекази про русалок, як про вигаданих страшних істот, найчастіше звернені до дітей,

щоб боялися і не йшли до лісу. Такі перекази нині не прив'язують до періоду «перебування русалок на землі».

За спостереженнями автора, на Рівненському Поліссі трансформація купальського дійства, розпочавшись із середини ХХ ст., продовжується до початку ХХІ ст. Окрім суто місцевих традиційних відмінностей, дає про себе знати післявоєнне згасання купальських обрядодій і пізніше відродження. Воно припадає приблизно на кінець ХХ ст. з властивим йому привнесенням в ареальні та мікроареальні традиції загальноукраїнських чи загальнополіських типових рис купальського свята. Ряд інформаторів 1920–1930-х років народження (переважно з північних районів Рівненського Полісся) взагалі заперечують масове відзначення Купала до 1995–1997 років: «Дерецько колись не [не ставили, не прикрашали. – Н. К.], а прошлий рік [1997 р. – Н. К.] наряджали»¹⁸; «...тепер святкують, колись не було... Колись жили єдинолічніки»¹⁹; «...колись не було етого Купала, воно недавно стало, років п'ять»²⁰; «Тепер святкують, а до війни не було...»²¹; «...коліс не було колі, не знаю, чи й був, сталі робіть тепер, як стало розкошней жить, а посла війни не було»²².

І все ж аналіз польових матеріалів дає підстави стверджувати, що у цьому випадку мова часто йде про відсутність у минулому масових загальносільських гулянь біля багаття. Нині ж повсюдно спостерігається тенденція до колективного проведення свята. У поліщуків таке святкування стало асоціюватися винятково із спільноколективним актом – розпалюванням вогнища, перескакуванням через нього, пусканням вінків на воду тощо. Купальське дійство тепер включає у себе найрізноманітніші елементи, привнесені як розробленими культпрацівниками свого часу сценаріями, так і нинішніми засобами масової інформації, і має винятково розважальний характер. Із купальських звичаїв, пов'язаних з «розгулом нечисті» в цей період, спорадично фіксується хіба що згадане автором попередньо окроплення худоби свяченою водою. Проте широко побутують повір'я про чудодійну силу зілля (на всій території) та мурашиного масла (східна частина Рівненського Полісся).

Осіння традиційна обрядовість, яка пов'язувалася переважно із сезонними господарськими циклами, через зміну родів занять та зміну організації ведення господарства практично вже не зустрічається в активному

побутуванні. Спорадично на Рівненському Поліссі на початку ХХІ ст. фіксуються давні символи жнивної обрядовості: залишення незжатою збіжжя («борода»), перекачування по стерні. У ряді сіл Північної Рокитнівщини трапляється бешкетування молоді та дотримання заборон на будь-яку роботу в день «Михайлового Чуда» (сс. Глинне, Вежиця, Дроздинь, Переходичі). До речі, у північно-західній частині Рівненського Полісся (сс. Борове, Перекалля, Кухче, Острівськ, Заозір'я Зар.) це свято сприймається як сучасний новотвір: «Колись не було, тепер батюшка говорить»²³.

Певною мірою збережені традиційні обрядові елементи різдвяно-новорічного циклу. Зокрема, здійснюються обходи оселі напередодні Різдва, однак значно звузилася територія побутування звичаю – нині він зустрічається спорадично. Популярні різдвяні ритуальні предмети – сіно, кутя, «пирого», сніп збіжжя – лишаються широкорозповсюдженими в обрядовості різдвяно-новорічних свят. Щоправда, кутя нині дещо інша, нововведенням є додавання до цієї страви родзинок, а у багатьох селах – і маку. Фіксується у циклі різдвяних (також і великодніх) свят «обмін хлібом» із кумами та з «бабою» (іноді – «бабкою», а в минулому – «бабою-повитухою»).

На початку ХХІ ст. зберіг свою пошанованість звичай ритуальних обходів дворів із виконанням обрядових пісень – колядок та щедрівок. Значно зросла кількість церковних хорів, які збирають гроші на потреби храму. Змінилася й атрибутика, використовувана гуртами колядників та щедрувальників. Помітні істотні зміни в репертуарі. Замість колядок та щедрівок про створення світу, давні заняття поліщуків, щасливе кохання та паркування молоді, військові мандрі тощо переважають пісні релігійного змісту. Тим часом у дитячому репертуарі приурочені пісні звузилися до віншувань, прохань про обдарування і нерідко носять виключно жартівливий характер.

Традиційні різдвяно-новорічні дійства практично втратили свою цілісність. Гурти ряджених колядників у ряді сіл Рівненського Полісся складаються із непов'язаних між собою сюжетно ряджених – Коза, Дід Мороз і Снігурочка, Дід, Цигани, Чортик тощо. Рядженням вважається нині навіть одягання традиційного вишитого одягу та кожухів (останні, правда, вже не вивертають). Елементи народних драм фіксуються на Рів-

ненському Поліссі винятково в окремих населених пунктах (сс. Нобель Зар.; Рудня, Смородськ Дуб.). Іноді колядники ходять із зіркою («на п'ять рожков», «на шість рожков»). Рядження, як і на початку ХХ ст., притаманне в більшій мірі колядникам, аніж щедрувальникам.

Із календарною прив'язкою як до «Щодрухи», так і до вечора напередодні «Крещенія» (відповідно до місцевих традицій) продовжує побутувати обв'язування фруктових дерев. Так, автором на початку ХХІ ст. зафіксовано цей звичай у Дубровицькому (с. Мочулище) та Рокитнівському (сс. Дроздинь, Переходичі) районах. Обряд «щодрування дерев» здійснюється без традиційних атрибутів (молоточка, млинця, хліба, сала тощо). Фіксується втрата і притаманних йому вербальних формул: залякування, погрожування деревам.

Слід підкреслити, що на руйнацію місцевих традицій, тісно пов'язаних із сферою народних вірувань, відчутно вплинув кількісний ріст протестантських сект. Ця тенденція з кожним роком зростає. Респонденти часто стверджують: «В нас тепер “верующіє” вивелі всьо»²⁴. Конфесійний фактор у цій ситуації має однозначний вплив на традиційні обряди – протестанти не визнають народних традицій. Тому майже цілковитого відмирання зазнала традиційна календарна культура у населених пунктах, де проживає значна кількість їх представників.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що на сучасному етапі, в умовах демократизації українського суспільства та поширення новітніх інформаційних технологій, домінуючими чинниками трансформаційних процесів постають загальносвітові глобалізаційні явища та вплив «масової культури», які сприяють витісненню з народного побуту традиційних форм, з одного боку, а з іншого, – пропагуванню через засоби масової інформації загальноукраїнських зразків календарних обрядів і звичаїв, що стимулює нівеляцію автентичного різноманіття місцевих традицій.

Активним чинником трансформацій є також зростання впливу церкви на сферу народної календарно-обрядової культури та суспільної свідомості в цілому, що проявляється в узгодженні традиційних обрядових явищ та їх структурних елементів з вимогами церковних канонів.

У середовищі протестантських сект, особливо поширених на Рівненському Поліссі, спостерігається цілковите відмирання традиційних календарних звичаїв та обрядів.

Примітки

¹ Грица С. Трансмісія фольклорної традиції / С. Грица. – К. ; Т. : Астон, 2002. – С. 3.

² Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. Вибране. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–558.

³ Толстой Н., Толстая С. К реконструкции древнеславянской духовной культуры / Н. Толстой, С. Толстая // Славянское языкознание. – М. : Наука, 1978. – С. 364–385.

⁴ Арутюнов С. Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность / С. Арутюнов // Этнографические исследования развития культуры. – М. : Наука, 1985. – С. 33–35.

⁵ Скрипник Г. Охорона та дослідження української етнокультури в контексті сучасних глобалізаційних процесів / Г. Скрипник // Проблеми охорони та дослідження української етнографічної спадщини : зб. статей. – К., 2005. – С. 8.

⁶ Записала Н. Ковальчук 23.08.06 р. від Степаниди Миколаївни Гребеневич, 1931 р. н., жительки с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. (Архівний фонд Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф; далі – АФ ДНЦЗКСТК).

⁷ Записала Н. Ковальчук 31.07.06 р. від Ульяни Тимофіївни Рексівець, 1928 р. н., жительки с. Залужжя Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

⁸ Записала Н. Ковальчук 24.07.06 р. від Любови Іванівни Клесовець, 1928 р. н., жительки с. Стрільськ Сарненського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

⁹ Записала Н. Ковальчук 24.09.06 р. від Параски Іванівни Дейнеко, 1938 р. н., жительки с. Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. (Архів автора; далі – АА).

¹⁰ Записала Н. Ковальчук 30.07.06 р. від Марини Андріївни Степанович, 1949 р. н., жительки с. Зелень Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹¹ Записала Н. Ковальчук 27.08.06 р. від Тетяни Денисівни Мезюрко, 1931 р. н., жительки с. Цепцевичі Сарненського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹² Записала Н. Ковальчук 30.07.06 р. від Марини Андріївни Степанович, 1949 р. н., жительки с. Зелень Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹³ Записала Н. Ковальчук 04.11.98 р. від Ольги Антонівни Заболоцької, 1941 р. н., жительки с. Мочулище Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹⁴ Записала Н. Ковальчук 26.09.06 р. від Антоніни Григорівни Расевич, 1930 р. н., жительки с. Задовже Зарічненського р-ну Рівненської обл. (АА).

¹⁵ Записала Н. Ковальчук 24.07.06 р. від Любові Іванівни Клесовець, 1928 р. н., жительки с. Стрільськ Сарненського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹⁶ Записала Н. Ковальчук 24.09.06 р. від Акуліни Павлівни Ситніцької, 1929 р. н., жительки с. Борове, та від Параски Іванівни Дейнеко, 1938 р. н., жительки с. Перекалля Заріченського р-ну Рівненської обл. (АА); 15.08.01 р. від Наталії Харитонівни Кузьмич, 1924 р. н., жительки с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹⁷ Записала Н. Ковальчук 29.07.06 р. від Ольги Максимівни Тарасюк, 1928 р. н., жительки с. Бутейки Сарненського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹⁸ Записала Н. Ковальчук 27.03.99 р. від Надії Панасівни Пляшко, 1933 р. н., жительки с. Озерськ Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

¹⁹ Записала Н. Ковальчук 30.03.99 р. від Варвари Михайлівни Оринчиної, 1910 р. н., жительки

хутора поблизу с. Городище Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

²⁰ Записала Н. Ковальчук 03.12.97 р. від Євгенії Федорівни Бацько, 1936 р. н., жительки с. Олександрове Заріченського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

²¹ Записала Н. Ковальчук 30.03.99 р. від Надії Миколаївни Новик, 1932 р. н., жительки с. Городище Дубровицького р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

²² Записала Н. Ковальчук 12.10.01 р. від Теклі Калениківни Сороки, 1924 р. н., жительки с. Корост Сарненського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).

²³ Записала Н. Ковальчук 25.09.06 р. від Надії Петрівни Харковець, 1927 р. н., жительки с. Кухче Заріченського р-ну Рівненської обл. (АА).

²⁴ Записала Н. Ковальчук 27.08.06 р. від Тетяни Денисівни Мезюрко, 1931 р. н., жительки с. Цепцевичі Сарненського р-ну Рівненської обл., та 24.08.06 р. від Ганни Іллівни Цибульської, 1921 р. н., жительки с. Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. (АФ ДНЦЗКСТК).